

Türk İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi
Journal of the Academic Studies of Turkish-Islamic Civilization
timad

Cilt / Volume: 16 - Sayı / Issue: 31 - Yıl / Year: 2021
Şubat/February - Kış / Winter

ISSN: 1306-4223

**Osmanlı'da Yanlış Planlanmış Bir Yatırım Örneği: Beykoz Kâğıt Fabrikası ve
Mühendis Robert Schmith'in Raporu**

*An Example of a Wrong Investment in the Ottoman: Beykoz Paper Factory and the
Report of Engineer Robert Schmith*

Sadık ÇETİN

Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri
Bölümü, Eğitimin Felsefi Sosyal ve Tarihi Temelleri Anabilim Dalı
Assist. Prof. Dr. Gaziantep University, Gaziantep Faculty of Education, Department of
Education Science
sadikcetin@gantep.edu.tr

<http://orcid.org/0000-0003-3207-0751>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 12.10.2020

Kabul Tarihi / Accepted: 07.12.2020

Cilt / Volume: 16, Sayı / Issue: 31, Sayfa / Pages: 221-240

Atıf / Cite as: Çetin, S. (2021). Osmanlı'da Yanlış Planlanmış Bir Yatırım Örneği: Beykoz
Kâğıt Fabrikası ve Mühendis Robert Schmith'in Raporu [*An Example of a Wrong
Investment in the Ottoman: Beykoz Paper Factory and the Report of Engineer Robert Schmith*]
Türk İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi-Journal of the Academic Studies of
Turkish-Islamic Civilization, 16/31: 221-240.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği
teyit edildi./ This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism
software.

Osmanlı'da Yanlış Planlanmış Bir Yatırım Örneği: Beykoz Kâğıt Fabrikası ve Mühendis Robert Schmith'in Raporu

Öz

Osmanlı Devleti ilk zamanlardan beri kâğıt ihtiyacının önemli bir kısmını yurt dışından karşılamıştır. Ancak ilerleyen süreçte yerli üretim alanında bir dizi teşebbüs gerçekleştirilmiştir. Bu girişimlerin büyük bir kısmı farklı sebepler nedeniyle neticesiz kalmış ve fabrikalar kapanmıştır. Bunlardan biri de II. Abdülhamit zamanında kurulan Beykoz'daki kâğıt fabrikasıdır. Fabrika özel bir teşebbüs olarak 1893 yılında kurulmuştur. Ancak kısa bir süre faaliyet gösterdikten sonra kapanmıştır. Biriken vergilerine karşılık devlet tarafından fabrikaya el konulmuştur. 1915 yılında fabrikanın restorasyonu için getirilen Mühendis Robert Schmidt'in raporunda fabrikanın kapanmasının esas sebebinin fabrikanın kuruluş sürecinde yapılan yanlışlıklar olduğu ifade edilmektedir. Bu çalışmada Mühendis Robert Schmidt'in Osmanlı makamlarına sunduğu rapor ve diğer arşiv belgeleri çerçevesinde fabrikanın kuruluşundaki hatalar, Beykoz Kâğıt Fabrikasının yeniden açılması için alınması gereken tedbirler ve fabrikanın tasfiye süreci ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Beykoz, kâğıt fabrikası, Robert Schmidt, rapor.

An Example of a Wrong Investment in the Ottoman: Beykoz Paper Factory and the Report of Engineer Robert Schmith

Abstract

The Ottoman state met an important part of its paper requirement from abroad since the early times. However, in the following process, a number of enterprises were realized in the field of domestic production. Most of these attempts failed due to various reasons and factories were closed. One of them is factory of the paper in Beykoz, which was established during the reign of II. Abdülhamit. The factory was founded in 1893 as a private enterprise. However, it was closed after operating for a short time. The factory was seized by the state against the accumulated taxes. In the report of Engineer Robert Schmidt, who was brought for the restoration of the factory in 1915, it is stated that the main reason for the closure of the factory was the mistakes made during the establishment process of the factory. In this study, within the framework of the report and other archive documents submitted by Engineer Robert Schmidt to the Ottoman authorities, the mistakes in the establishment of the factory and the measures to be taken to reopen the Beykoz Paper Factory and the liquidation process of the factory was discussed.

Keywords: Beykoz, paper factory, Robert Schmidt, report.

Giriş

XIX. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'nin ekonomik yapısı yüzyılların getirdiği gelenekçi yapısını devam ettiriyordu. İç ve dış ticaret devletin koyduğu kurallar çerçevesinde yapılmaktaydı. Üretim ise loncalar tarafından gerçekleştiriliyordu. Zamanında siyasi ve ekonomik sebeplerle verilmiş olan kapitülasyonlar XVIII. asrın hemen başlarından itibaren Osmanlı Devleti'ni olumsuz etkileyen bir durum haline gelmiştir. XVIII. yüzyıl ortalarında İngiltere'de başlayan sanayi devrimi ile üretim anlayışında ciddi bir değişiklik yaşanmıştır. Kurulan fabrikalar seri üretime imkân tanımış ve ihtiyaç fazlası mamuller farklı pazarları doldurmaya başlamıştır. Bu süreçte Batılı devletler daha önceden elde ettikleri kapitülasyonlar ile Osmanlı pazarlarını ürettikleri ürünlerle doldurmaya başlamıştır. El tezgâhlarına dayalı Osmanlı sanayisi buna rekabet edememiştir (Çadırcı, 2013: 6-9; Eldem, 1994: 57).

Osmanlı devlet adamları mevcut durum karşısında aslında Avrupa'daki gelişmelerden habersiz değildi. Nitekim 1830'lu ve 1840'lı yıllarda Avrupa'dan son teknolojiye sahip makineler getirilmiş ve fabrikalar kurulmaya başlanmıştır. Bu fabrikalar esasen ordu, donanma ve sarayın taleplerine yönelikti. Kurulan fabrikaların büyük bir kısmı, İstanbul'da Yedikule- Küçük Çekmece arasındaki yünlü, pamuklu dokuma fabrikaları ile tophane, feshane ve tersanelerdeki demir döküm işlerini yapıyordu. Bu fabrikaların işletilmesi amacıyla Avrupa'dan ciddi ücretlerle mühendis ve işçiler getirilmişti. Her ne kadar sayısı azımsanmayacak derecede fabrika ve imalathaneler kurulmuşsa da bunlar devlet alım garantisine rağmen uzun ömürlü olmamış ve bir müddet sonra fabrikaların önemli bir bölümü faaliyetlerini durdurmak zorunda kalmıştır (Pamuk, 2007: 201-202).

1880'lerde başlayan ikinci dalga sanayileşme hamlesi sürecinde serbest ticaret antlaşmaları ve yerli sanayinin yabancı ekonomiler ile rekabet edemediği şartlar altında kurulan işletmeler ancak düşük iş gücünün bulunduğu yerlerde rekabet gücünü kendinde bulabiliyordu (Pamuk, 2002: 247).

Bu süreçte Osmanlı Devleti'nin önemli bir ihtiyaç kalemi ise kâğıt üretimi idi. Osmanlı Devleti'ndeki kâğıt ihtiyacı ilk zamanlardan itibaren doğudan ve batıdan ithal edilen kâğıtlarla karşılanmıştır. XV. ve XVI. yüzyıllarda Amasya ve Bursa'da kâğıt imal edildiğine dair bazı işaretler olmakla birlikte bunların kâğıt mühürleme, terbiyeleme ve aharlama amacıyla kurulduğu düşünülmektedir. Osmanlı Devleti'nde kesin olarak bilinen ilk kâğıt imalathanesi Yalova'da 1741 yılında açılmıştır. Bu imalathane on, on beş yıl çalıştıktan sonra değişik etkenlerden dolayı kapanmıştır (Ersoy, 2001: 164-165). Yalova kâğıt imalathanesinden sonra ilerleyen süreçte değişik yerlerde kâğıt fabrikaları açılmıştır. Nitekim Güleç "Osmanlılarda Kâğıt ve Kâğıtçılık" adlı çalışmasında Beykoz, İzmit ve Hamidiye kâğıt fabrikalarının kurulduğunu belirtmektedir (Güleç, 1994: 87-89).

Çalışmaya konu olan Beykoz Kâğıt Fabrikasının¹, kurulma girişimleri Serkurena Osman Bey² tarafından başlatılmış ve 1886 yılında kendisine 50 yıllık bir imtiyaz verilmiştir. Unvanından da anlaşılacağı gibi Osman Bey, II. Abdülhamid'e en yakın olan kişiler arasındaydı. Uzun süreden beri kurmak istediği kâğıt fabrikası için yaptığı girişimlerde bu yakınlık işlerin daha çabuk halledilmesine yardımcı olmuştur. Kendisine verilen 50 yıllık imtiyazın yanında üretimin desteklenmesi için devlet desteği verileceği bildirilmiştir. İmtiyazın bitiminde bina ve araziler devlete terkedilecek, makineler ise o günün değeri üzerinden % 20 indirimli olarak devlet tarafından satın alınacaktı. Osman Bey'e verilen devlet çapında ve uzun süreli imtiyaz karşılığında devletin ihtiyaç duyduğu kâğıdı üretme şartı koşulmuştu (Damlıbağ, 2015: 25-30).

Osman Bey, bir İngiliz finans kuruluşu ile anlaşarak Hamidiye Kâğıt Fabrikası adında bir şirket kurmuştur. Sermayesi üç yüz bin Osmanlı altını olan bu şirketin idare meclis reisliğine ve imtiyaz sahibi vekilliğine devrin tanınmış maliyecilerinden Leonidas Zarifis tayin edilmiştir. Fabrikanın kurulacağı yer için Osman Bey'in oğlu Ali Cevat Bey'in arazisi uygun görülmüştür. 18 Haziran 1890 tarihinde fabrikanın temelleri atılmıştır. Bu süreçte Osman Bey vefat etmiştir. Osman Bey'in yerine oğlu Ali Cevat ve Ömer Bey geçmiştir. Fabrikada kullanılacak makineler bir İngiliz firması olan Masson Scott & Co şirketine sipariş edilmiştir. Beykoz Kâğıt Fabrikası 1893 yılında çalışmaya başladıktan kısa süre sonra faaliyetlerine son vermek zorunda kalmıştır. Zira istenilen seviyede hisse senedi satışı gerçekleşmemiş ve bu durum fabrikanın borcunun bulunduğu Masson Scott firmasına olan ödemeleri engellemiştir. Bu sürecin sonunda fabrika Masson Scott firmasının mülkü haline gelmiştir. Masson Scott firması³ yönetim kurulu Beykoz Kâğıt Fabrikasını çalıştırmanın kâğıt makineleri üreten ve satan bir firma olarak müşterileri ile rekabete girmek anlamına geleceği düşüncesiyle fabrikanın çalışmalarına son vermiştir. Böylece fabrika 1893'ten 1912 yılına kadar atıl bir halde kalmıştır. Fabrika daha sonra eski sahibi Hamidiye Kâğıt Fabrikası Şirketi tarafından satın alınmıştır. Şirketin fabrikayı yeniden faal hale getirmek için İngiltere'den mühendis ve işçi getirme girişimleri devam ederken 1. Dünya Savaşı başlamıştır. Bu durum fabrikanın işler hale gelmesini engellemiştir (Kâğıtçı, 1936: 228-234; Koçu, 1961: 2656).

¹ Beykoz Kâğıt Fabrikası III. Selim zamanında 1805 yılında kurulmuştur. 1832 yılına kadar çalışmışsa da düşen kâğıt fiyatları nedeniyle batı ile rekabet edememiş ve kapanmıştır (Ersoy, 2001: 165). II. Abdülhamid döneminde Beykoz'da açılan diğer kâğıt fabrikası ise Hamidiye Kâğıt Fabrikasıdır. Bu fabrikanın ismi II. Meşrutiyet'ten sonra değiştirilmiştir (Damlıbağ, 2015: 48). Daha önce açılan fabrika ile karıştırılmaması için Beykoz Kâğıt Fabrikası denildiğinde Hamidiye Kâğıt Fabrikasının anlaşılması gerekmektedir.

² Ser kurena başmabeynci yerine kullanılan bir tabir olup "ser-karin" ve "karin-i evvel" ibareleri de kullanılmıştır. Hükümdara yakın olanlar için bu tabir kullanılırdı. (Pakalın, 1993: 187).

³ Kâğıt makinalarını üreten bu firma 1877 yılında Andrew Masson ve Robert Scott tarafından Londra'da kurulmuştur ("Masson, Scott and Co", t.y.).
https://www.gracesguide.co.uk/Masson,_Scott_and_Co#cite_note-1. Erişim tarihi 31.08.2020

Şüphesiz değişik zamanlarda kurulan kâğıt fabrikaları devletin ithal etmek zorunda olduğu kâğıt ihtiyacını yerli üretimle karşılanması amacıyla matuf girişimlerdi.⁴ Zira devletin kâğıt ihtiyacı azımsanmayacak bir seviyede olmakla birlikte kâğıt için sarf edilen miktar da hazine için önemli bir masraf oluşturmaktaydı. Nitekim Osmanlı dairelerinin kâğıt ihtiyacı 1911 yılında otuz bin ton civarında gerçekleşmiştir. Bu ihtiyacın karşılanması için hazineden 58,9 milyon kuruş ödenmiştir. 1. Dünya Savaşı'nın getirdiği yokluk ve buna bağlı olarak artan kâğıt fiyatları hazinenin kâğıt için daha fazla sarfiyat yapmasına neden olacaktır. Öyle ki savaş yıllarına ait bir belgede barış antlaşmasının imzalanması sonrasında kâğıt ihtiyacının otuz beş bin tona yükseleceği ve bunun için 68 milyon kuruşun ödenmesinin gerekeceği belirtilmektedir (BOA. HR. TO.603.14/lef 8). Tabiatıyla devlet yerli üretimin artırılması ve kâğıt ithalatının azaltılması amacıyla bir dizi girişimde bulunmuştur. Düşünülen tedbirlerden biri de atıl halde bulunan Beykoz Kâğıt Fabrikasının yeniden faaliyete geçirilmesiydi. Ancak uzun süreden beri atıl halde bulunan fabrika iklim şartlarından olumsuz etkilenmişti. Örneğin fabrikanın hemen yakınlarından geçen derenin taşması ile fabrika binasının bir kısmı yıkılmış ve fabrika su altında kalmıştı. Çamurdan gezilemeyecek bir halde bulunan fabrikadaki makineler ciddi zarar görmüştü. Fabrikanın bu halde bırakılması makinelerin tamamıyla kullanılamamasına neden olacaktı. İstanbul Defterdarlığının Maliye Nezaretine gönderdiği 7 Ekim 1913 (R. 24 Eylül 1329) tarihli yazıda fabrikanın durumu bu şekilde belirtilmiş, bina ve makinelerin temizlenmesi için Bahriye Nezareti veya İmalat-ı Harbiyeden ehil kişilerin gönderilmesi talep edilmiştir (BOA. ML. EEM.1056.3/lef 1). Bu iş için Emlak-ı Mütenevvia Fabrikası Makineleri ustabaşısı Hasip Efendi görevlendirilmiştir (BOA. ML. EEM.1056.3/lef 3).

Emlak-ı Emiriye Mühendisi Celal Efendi ve Ustabaşı Hasip Bey'in hazırladıkları keşif defteri ve buna dair 13 Ekim 1913 (R. 30 Eylül 1329) tarihli raporda fabrikada nelerin yapılması gerektiği belirtilmiştir. Buna göre binanın çatısı onarılacak, kırık camlar ve çerçeveler değiştirilecek, fabrikanın geneli temizlenerek çıkan hafriyat dere tarafında oyulmuş olan mahallere dökülecekti. Ayrıca fabrikada bulunan buhar makinesi, kazan, tulumba, destgah, silindir ve diğer makineler Ustabaşı Hasip Efendi nezaretinde parça parça sökülerek gaz yağı ve zımpara kâğıdı ile temizlenecekti. Ardında bunlar maden yağı ile yağlanacak ve yeniden kurulacaktı. Tüm bu işlemler bittikten sonra kazanlar yakılacak ve çalışıp çalışmadıkları kontrol edilecekti (BOA. ML. EEM.1056.3/lef 4). Yapılacak işler için 41.968 kuruş gerekmiştir. Bu meblağın en kısa sürede gönderilmesi Maliye Nezaretinden istenilmiştir (BOA. ML. EEM.1056.3/lef 5).

⁴ Edirne Mekteb-i İdadi-i Mülkisi tarih muallimi Mehmet Ziya tarafında kaleme alınan ve 1903 yılında basılan *Tarih-i Sanayi* adlı eserin Kâğıt Sanayisi ile ilgili bölümünde Beykoz'da kurulan fabrikanın Avrupalı fabrikalar tarzında inşa edildiği ve bu fabrikanın faaliyete geçmesi ile Osmanlı Devleti'nin kâğıt ihtiyacı için artık yabancı devletlere müracaat etmesine gerek kalmayacağı ifade edilmektedir. Bkz. (Mehmet Ziya, 1309: 111)

Bürokratik işlemlerden sonra fabrikanın temizliği ve makinelerin bakımı yapılmış ardından makineler çalıştırılarak denenmiştir. Ardından ikinci bir keşif yapılmış ve daha geniş bir bakım için girişimlerde bulunulmuştur. Ancak içinde bulunulan zaman dilimi cihan harbinin yaşandığı yıllardır. Bu nedenle 16 Kasım 1915 tarihli bir emirle *Ahval-i hazıra* nedeniyle yapılacak çalışmalar daha sonraki bir zamana ertelenmiş ve sadece binanın gerekli tamirata ile yetinileceği belirtilmiştir. Fabrikada bulunan makineler ise askeriye devr edilmiştir (BOA. ML. EEM. 1056.3/lef 35).

Fabrikanın akıbeti ile ilgili böyle bir karar alınmış olmakla birlikte bu karar öncesinde fabrikanın tekrar işler hale gelmesi için mühendis Robert Schmidt'e bir rapor hazırlanmıştır. Bu raporda Beykoz Kâğıt Fabrikasında neler yapılması gerektiği belirtilmiştir. Rapor sadece bir keşif defteri olarak değerlendirilmemelidir. Nitekim fabrikanın kuruluşu sürecinde yapılan yanlışlıklar, Osmanlı Devleti'nin kâğıt ihtiyacı, devrin şartlarında bir fabrikanın nasıl kârlı bir kurum haline geleceği konusunda önemli bilgiler vermektedir.

1. Mühendis Robert Schmidt'in Raporu

Mühendis Robert Schmidt, 17-20 Mayıs 1915 tarihleri arasında yapmış olduğu tahkikatını Osmanlı makamlarına Almanca olarak sunmuş ve rapor 22 Mayıs 1915 tarihinde tercüme edilmesi için Hariciye Nezareti Tercüme Müdürlüğüne gönderilmiştir (BOA. HR. TO. 603.14/lef 2). Robert Schmidt, raporunu iki ana esas üzerine inşa etmiştir. Bunlardan birincisi kâğıt fabrikasının yeniden inşa edilmesinin Osmanlı sanayisi ve Osmanlı tebaasına bir faydasının olup olmayacağı; ikincisi ise yeniden inşa edilecek fabrikanın yabancı fabrikalarla rekabet edebilmesi için ne gibi müessese ve makinalara ihtiyacın olduğunun tespit edilmesidir. Ayrıca bu işlemler için gereken masrafların tahmini olarak keşfi idi (BOA. ML. EEM.1219.29/ lef 5-1; BOA. HR. TO. 603.14.1/ lef 1).

Robert Schmidt, raporun teferruatına geçmeden önce *azim bir sermaye* ile kurulmuş olan kâğıt fabrikasının kısa sürede hangi sebeplerden dolayı âtil hale geldiği konusunu ele almıştır. Robert Schmidt'e göre fabrikanın kuruluşunda ciddi hatalar yapılmıştı. Eğer bu hatalar gerçekçi bir şekilde belirlenirse fabrikanın yeniden inşası durumunda bu hatalar tekrar edilmeyecek ve fabrika çok daha sağlam temeller üzerine yeniden kurulabilecekti. Bu hatalardan en önemlisi fabrikanın ilk kuruluş sürecindeki yanlış makine tercihleri idi (BOA.ML. EEM. 1219.29/ lef 5-1).

1.1. Yanlış makine tercihleri

Bir fabrikanın kuruluşu sırasında fenni kurallara uygun davranmak büyük öneme sahiptir. Her ne kadar bu kurallara uygun davranılsa bile müessesenin düzgün bir şekilde idare edilmemesi fabrikanın zarar etmesine neden olmaktadır. (BOA. HR. TO. 603.14.1/ lef 2). Ne hazindir ki büyük masraflarla tesis edilmiş olan Beykoz Kâğıt Fabrikasının makineleri bu fenni kaidelere göre

seçilmiş değildi. Zira 1890'lı yıllarda Almanya'da kâğıt sektöründe ciddi bir gelişim yaşanmış ve kâğıt üretiminde yeni yöntemler bulunmuştu. Bu yöntemlerden biri de kâğıt imalatında paçavra veya saman kullanımının yerine odun kullanılmasıydı. Böylece daha büyük, daha kaliteli ve daha ekonomik şekilde kâğıt üretimi mümkün hale gelmişti. Ancak bir İngiliz firması tarafından kurulan kâğıt fabrikasında makine tercihi buna göre yapılmamıştı. Kâğıt fabrikasında üretim paçavra ve saman kullanımı ile gerçekleşmekteydi. (BOA. ML. EEM. 1219.29/ lef 5-1,2; BOA. HR. TO. 603.14.1/ lef 3). Haliyle paçavra veya saman kullanılmak suretiyle üretilen kâğıt ile odundan üretilen kâğıt arasında birçok açıdan önemli farklar mevcuttu. Örneğin gelişen kâğıt sektöründe artık âdi matbaa veya gazete kâğıdının % 65-70'i, koyu renkli paket kâğıtlarının % 80'i, kitap basımı için kullanılan kâğıtların ise yaklaşık % 10'u ile % 35'i odundan imal edilmekteydi. Beykoz Kâğıt Fabrikasında kâğıt üretimi için odunların hazır hale getirilme imkânı olmadığından odundan çok daha pahalı olan paçavra kullanımı ya da yabancı devletlerde kullanıma hazır hale getirilmiş olan odunların ithal edilmesi gerekmekteydi (BOA. ML. EEM. 1219.29/ lef 5-2; BOA. HR. TO. 603.14.1/ lef 4).

Beykoz Kâğıt Fabrikasının söz konusu durumunun üretim maliyetleri üzerinde ciddi bir etkisi vardı. Zira 1915'li yıllarda Osmanlı Devleti'nde odunun yüz kilogramını yaklaşık olarak 50-60 kuruşa mal etmek mümkündü. Ancak 100 kilogram paçavra 100 ile 150 kuruşa alınabiliyordu. Fabrikanın çalışması için gereken paçavraların bu şekilde temin edilmesi maliyetlerde ciddi artışlara neden olmaktaydı (BOA. ML. EEM.1219.29/ lef 5-1; BOA. HR. TO. 603.14.1/ lef 5). Bunun yanında güç üretiminde kullanılacak makinelerin seçiminde de yanlışlık yapılmıştı. Nitekim fabrikada kullanılan makinelerin teknolojisi Almanya'da kullanılan son sistem makinelerin teknolojisinin gerisindeydi. Zira bu makinelerde güç üretilmesi için çok fazla yakıt kullanılması gerekiyordu. Bu da masrafın artmasına neden oluyordu (BOA. ML. EEM.1219.29/ lef 5-2; BOA. HR. TO. 603.14.1/ lef 5).

1.2. Fabrikanın büyüklüğü

Her ne kadar bu tür olumsuzluklar bulunmaktaysa da Robert Schmidt'e göre sistemli bir üretim politikasıyla bu sorunlar aşılabirdi. Kâğıt fabrikalarının kârlı bir hale gelmesi için gece gündüz çalışmasını sağlayacak siparişlerin bulunması gerekmekteydi. Bunun için fabrikanın sürekli çalışmasını sağlayacak bir yapının olması gerekiyordu. Ancak fabrikanın çok büyük bir şekilde inşa edilmiş olması bu imkânı ortadan kaldırmaktaydı. Örneğin günde sadece on iki saat çalışan büyük bir kâğıt fabrikasının kârı yirmi dört saat çalışarak aynı miktarda üretim yapan küçük bir kâğıt fabrikasından daha düşüktü. Zira haddinden fazla büyük bir şekilde inşa edilmiş olan bir kâğıt fabrikasında üretimi aksatacak her durum ham madde ve üretim için gereken hararetin zayi olmasına neden olacaktır. Beykoz Kâğıt Fabrikası sürekli üretim yapsa bile günlük üretim kapasitesi 25 ton; yıllık ise 7500 ile 8.000 ton civarında

gerçekleşecekti. Osmanlı Devleti'nde 1907 yılında yaklaşık 10,2 milyon kg. kâğıt sarfiyatı gerçekleşmişti. Schmidt'e göre fabrikanın üretime başladığı 1893 yılında kâğıt tüketimi 8 milyon kg. civarındaydı. Bu durumda fabrika tam kapasite çalıştığında yapacağı üretim 7-8 milyon kg. olacaktı. Ancak kârlı bir üretim için fabrikanın tam kapasite çalışması gerekmektedir. Bununla birlikte fabrika *nefis kâğıt* üretmediği için sarf edilen iki milyon kg. nefis kâğıt düşüldüğünde yıllık tüketim altı milyon kiloya inmektedir. Bu sarfiyata mukabil fabrikanın üretimi sekiz milyon kg. olacaktı. Bu durum karşısında ithal edilen adi kâğıtlar yasaklansa bile fabrika tam anlamıyla çalışmadığından fabrikanın kâr etmesi mümkün olamayacaktı. Dâhili üretim ithal edilen kâğıtlar kadar kaliteli ve ucuz olsa bile uzun zamandan beri gerçekleştirilen kâğıt ithalinin bir anda kesilmesi de kolay bir durum değildi (BOA. ML. EEM. 1219.29/ lef 5-2,3; BOA. HR. TO. 603.14.1/ lef 6-7).

Mühendis Robert Schmidt, bu açıklamalardan sonra genel bir kanaat olarak şu ifadelerle yer vermektedir: (BOA. ML. EEM. 1219.29/ lef 5-3; BOA. HR. TO. 603.14.1/ lef 7-8).

“işte bu tafsilatdan anlaşılıyor ki makine tesisatının böyle azim kusurları olduktan ma'dâ ahval ve şerâit-i iktisadiye o kadar fena tedkik edilmiştir ki mezkûr fabrika kâr ve istifade temin etmek şöyle dursun bilakis azim zararlara düçar olarak az müddet zarfında işleyemeyecek bir hale gelmiştir”

Yani fabrikanın kuruluşu sırasında gerek makine tercihlerindeki yanlışlıklar gerekse iktisadi şartların çok kötü bir şekilde değerlendirilmesi fabrikanın kâr etmesini engellemenin yanında büyük zararlar ile kapanmasına neden olduğunu ifade etmektedir

1.3. Fabrikanın yeniden inşa edilmesi meselesi

Mühendis Robert Schmidt, yukarıdaki açıklamalardan sonra fabrikanın yeniden açılması konusunu ele almıştır. Yapılan açıklamalardan da anlaşıldığı gibi Robert Schmidt mevcut haliyle fabrikanın devam etmesinin mümkün olmayacağı hatta zararlı bir kurum olduğu konusunda kesin kanaat sahibidir. Ancak fabrikanın yeniden inşası kârlı bir yatırım haline gelebilirdi. Fabrikanın yeniden inşası kararlaştırılırsa öncelikle fabrikanın ilk inşası sırasında yapılan hatalar bir daha tekrar edilmemeliydi. Zira Osmanlı Devleti'nin yıllar içinde kâğıt sarfiyatı gittikçe artmıştı. 1911 yılında 30,5 milyon kg. kâğıt ithal edilmişti. Cihan harbinin bitmesi sonrasında bu ihtiyacın daha da artacağı düşünülmekteydi. Bu sarfiyatın en azından 5-6 milyon kilogramı Beykoz Kâğıt Fabrikasından karşılanabilirse bu bile yerli üretim için ciddi bir başlangıç olabilirdi (BOA. ML. EEM.1219.29/lef 5-3; BOA. HR. TO. 603.14.1/ lef 9). Ancak bunun için daha önce de ifade edildiği üzere fabrikada ciddi bir değişim ve yatırım gerekiyordu. Öncelikle kâğıt imalinde kullanılan paçavra ve saman yerine odun kullanılmalıydı. Odunların fabrikaya nakli için suyuollarının

bulunduğu bir yere fabrika inşa edilmeliydi. Böylelikle nakliyat masrafı ciddi oranda azalacaktı. Anadolu bunun için uygun bir coğrafya idi. Bu nedenle fabrika yeniden kurulacak olursa ifade edilen özelliklere sahip bir yer tercih edilmeliydi (BOA. ML. EEM.1219.29/ lef 5-3; BOA. HR. TO. 603.14.1/ lef 10).

Robert Schmidt, raporunda ifade ettiği özelliklere sahip bir fabrikada yıllık 6-7 milyon kg. kâğıt üretilbileceğini varsaymaktadır. Böyle bir fabrikanın kurulması için gereken masraf yaklaşık 55.500 Osmanlı lirasını bulmaktadır. Bu masrafın ayrıntısı ise şu şekildedir: (BOA. ML. EEM. 1219.29/ lef 5-3,4; BOA. HR. TO. 603.14.1/ lef 10).

Yeni kuvvet makineleri	12.000 lira
Elektrik tesisatı	9500 lira
Kâğıt fabrikasının yenilenmesi ve genişletilmesi	22.000 lira
Yeni binalar	2.500 lira
Eski binaların tamiri	3.500 lira
Rıhtım ve diğer nakliye mahalleri inşası	6.000 lira
Toplam	55.500 lira

Ayrıca odun ihzarına mahsus yeniden inşa edilecek fabrika için yaklaşık olarak 18.000 lira gerekiyordu (BOA. HR. TO.603.14.1/ lef 11). Bu masrafın kalemleri ise şöyledir:

Kuvvet makineleri	10.000 lira
Makine tesisatı	5.000 lira
Binalar	3.000 lira
Toplam	18.000 lira

Odun ihzar edilecek fabrikada su gücü kullanılabilirse masrafların azaltılması mümkün olabilirdi. Ancak suyolları için gerekli birtakım bina ve inşaatın da yapılması gerekecekti. Fabrikanın nereye kurulacağını belirlenmesinden sonra bu konudaki masraflar belirlenecekti. Nitekim fabrikanın kurulacağı yerlerin farklılaşması bu konudaki masrafın da değişmesine neden olacaktır (BOA. ML. EEM.1219.29/ lef 5-4; BOA. HR. TO. 603.14.1/ lef 11).

Robert Schmidt'e göre bu şekilde yapılacak bir fabrika inşası sonrasında ekonomik olarak ciddi kazançlar sağlanabilirdi. Örneğin gazete kâğıdının 100 kg. yaklaşık 20 marka imal edilip satılabilecekti. Ancak bu kâğıtların ithal edilmesi durumunda ödenmesi gereken masraf 25-30 mark idi. Buna gümrük vergisi de eklenince fiyat daha da artıyordu. Ayrıca diğer kârlar da değerlendirildiğinde senelik üretilen 6 milyon kg. kâğıttan 15.000 ile 30.000 Osmanlı lirası gelir elde edilebilirdi. Bu rakamın katma değeri de değerlendirildiğinde yaklaşık 115.000 liranın ülke içinde kalacağı tahmin edilmekteydi. Tüm bunlara ek olarak fabrika ciddi bir istihdamı da beraberinde getirecekti. Diğer yandan içinde bulunulan savaş ortamında böyle bir yatırım memleketin refahı için büyük önem taşıyordu. Robert Schmidt'e göre tüm bu

öneriler nedeniyle Beykoz Kâğıt Fabrikası yeni teknolojik gelişmelere uygun olarak inşa edilip işletilirse kârlı bir sanayi yatırımı ve vatanperver bir girişim olabilirdi. (BOA. ML. EEM.1219.29/ lef 5-4; BOA. HR. TO. 603.14.1/ lef 12).

Harbiye Nezareti Robert Schmidt'in sunmuş olduğu raporu Maliye Nezaretine bildirmiş ve fabrikanın layıkıyla idare edilebilmesi için 73.500 liranın gerektiğini belirtmiştir. Maliye Nezaretinden yazılan 14 Haziran 1915 tarihli yazıda ise içinde bulunulan durum nedeniyle fabrikanın yeniden inşasının uygun olmadığı, şimdilik sadece fabrika binasının tamiri ile yetinileceği ifade edilmiştir. Tamirat konusunda Emlak-ı Emiriye müfettişi Ahmet Bey'in sunmuş olduğu rapor gönderilmiş ve tamirat keşfinin yapılması istenmiştir (BOA. ML. EEM. 1056.3/ lef 31; BOA. ML. EEM. 1219.29/ lef 7).

2. Fabrikanın Sonu

13 Temmuz 1915 tarihinde Şura-yı Devlette ve 25 Temmuz 1915 tarihinde Meclis-i Vükelada yapılan görüşme sonucunda fabrikanın uzun süre âtil kalması ve içinde bulunulan savaş nedeniyle fabrikanın imtiyazı feshedilmiştir (Damlıbağ, 2015, 49). Fabrikanın imtiyazının feshi sürecinde Harbiye Nezareti ve İmalat-ı Harbiye Müdüriyetinden Maliye Nezaretine yazılan yazılarda barut üretimi için artık metruk bir halde bulunan kâğıt fabrikasından gereken makinelerin alınması konusunda izin istenmiştir. (BOA. ML. EEM. 1219.29/ lef 9-11). Anlaşılan o ki Maliye Nezareti bu konuda izin vermek için imtiyazın feshedilmesini beklemiştir. Nitekim Bâb-ı Âliden yazılan 29 Temmuz 1915 tarihli yazıda Ser-kurena Osman Bey'in uhdesinde olan imtiyazın feshedildiği bildirilmiştir. Maliye Nezareti üç gün sonra Topçu Cebehane Komisyonu Riyasetine bu konuda izin vermiştir (BOA. ML. EEM.1219.29/ lef 12, 14).

Bu süreçte fabrika için hazin sayılacak uygulamalar yaşanmıştır. 1915 yılı Birinci Dünya Savaşı yıllarıdır. Osmanlı Devleti'nin ciddi barut ihtiyacı bulunmaktadır. Bu nedenle artık devlet malı haline gelmiş ve uzun süreden beri âtil halde bulunan kâğıt fabrikasındaki barut yapımına uygun makineler askeriye tarafından alınarak Makriköy⁵ Barut Fabrikasına götürülmüştür. Ancak bu işle görevli olanlar sadece gerekli makineleri götürmekle yetinmemişlerdir. Bunun yanında elektrik aletleri, kazanlar ve edevatı "*nasil olsa bir yerde lazım olur*" düşüncesiyle alınmış ve gemilere yüklenerek götürülmüştür. Hatta dışarıdan satın alınması mümkün olan şeyler de fabrikadan alınmıştır. Alınan şeylere dair herhangi bir kayıt tutulmuş değildir (BOA. ML. EEM. 1219.29/ lef 19). Barut imaliyle ilgisi olmayan ve fabrikadan alınan şeyler arasında fiçı boyası, teneke boyası, teneke, cam, elektrik lambası, tel ve bir düdük vs. bulunmaktaydı. (BOA. ML. EEM. 1219.29/ lef 16). Maliye Nezareti, Harbiye Nezaretine yazmış olduğu yazıda barut imaliyle alakalı olmayan şeylerin en kısa zamanda iade edilmesini istemiştir (BOA. ML. EEM. 1219.29/ lef 21).

⁵ Bakırköy, (Sezen, 2017: 82).

İlerleyen günlerde Yüzbaşı Kenan Bey idaresinde debbağhane memurları fabrikaya tekrar gelerek makine söküm ve nakil işlemlerine devam etmiştir. Nitekim Beykoz Mal Müdürlüğünün İstanbul Defterdarlığına yazmış olduğu yazıda Kenan Bey ve debbağhane memurlarının kendi kendine “*hod be hod*” idareye bilgi vermeksizin fabrikaya girdikleri, altı adet büyük kazan, üç adet büyük battal yağ kazanını naklettiklerini; ayrıca fabrikada bulunan iki büyük kazanı ve su hazinesini sökmeye devam ettikleri bildirilmiştir (BOA. ML. EEM. 1219.29/ lef 24). Fabrikanın dâhilinde bulunan büyük makineler dışarı çıkarılmamış bu nedenle binanın kapılarından bazıları kırılmak suretiyle genişletilmiştir (BOA. ML. EEM. 1219.29/ lef 23). Ayrıca Beykoz Mal Müdürlüğünün İmalat-ı Bahriye görevlilerinden Alman Gönik Bey’in Almanca mütercim Mülazım-ı Evvel Ahmet Efendi ile birlikte fabrikaya gelerek üç adet makine saati ile sekiz adet devetüyü kayışlarını aldıkları bildirilmiştir (BOA. ML. EEM. 1219.29/ lef 25).

Bu süreçte Beykoz Mal Müdürlüğünün şikâyetleri artarak devam etmiştir. Öyle ki İstanbul Defterdarlığına yazılan yazıda Yüzbaşı Kenan Bey’in fabrikaya her gelişinde kapıları kırmak suretiyle içeriye girdiği, bundan istifade eden hırsızların fabrikaya girerek makine saatleri ve büyük makinelerin pirinç anahtarlarını çaldığı belirtilmektedir. Bunun yanında fabrikadaki bakırlar da götürülmesi için bir sepet içinde hazır bekletildiği ifade edilmiştir. Bu durum o hale gelmişti ki Beykoz Mal Müdürü bu meyanda “*fabrikanın eşyası kapanın elinde kalıyor*” demektedir (BOA. ML. EEM.1219.29/ lef 26). Maliye Nezareti lüzumsuz bir şekilde alınan eşyaların yeniden teslimini istemişse de Harbiye Nezaretinden gönderilen cevabi yazı alınan eşyaların Makriköy Barut Fabrikasının yanında diğer silah imalathaneleri için önemli olduğu ve verilmiş olan salahiyetnâmenin genişletilmesi isteği şeklinde olmuştur. Talep edilen salahiyetnâme hızlı bir şekilde verilmiştir. (BOA. ML. EEM.1219.29/ lef 29-31). İmalat-ı Harbiye Müdürlüğü ise fabrikadan alınacak eşyalar konusunda her hangi bir engellenmenin yapılmamasını istemekteydi. Zira içinde bulunulan durum nedeniyle fabrikadan alınacak eşyaların engellenmesi veya alınmış olan malzemelerin teslimi barut üretiminin aksamasına neden olacaktı⁶ (BOA. ML. EEM.1219.29/ lef 33).

⁶ Mehmet Ali Kâğıtçı, 1. Dünya Savaşı devam ederken 1915 yılında Osmanlı Devleti’nin müttefiklerinin harp malzemesi yapılması için Beykoz Kâğıt Fabrikasındaki makinelerin parçalanmasını ve kendilerine teslim edilmesini istediklerini ifade etmektedir. Kâğıtçıya göre müttefiklerin niyetini anlayamayan devrin Osmanlı idarecileri bu isteği gerçekleştirmişlerdir. Bu girişimin esas gayesi ise ülkedeki serbest kâğıt piyasasının devamını sağlamaktır. Hatta fabrikanın ülke içinde ham madde bulamadığından dolayı kapanmak zorunda kaldığı şeklinde haberler yayılmıştı (Kâğıtçı, 1936: 234-235). Her ne kadar bu şekilde bir iddia mevcutsa da söylendiği gibi fabrikadaki makinelerin kırılarak müttefik devletlere teslim edildiğine dair bir belgeye rastlanmamıştır. Aksine fabrikadaki makinelerin Makriköy Barut Fabrikası ve mühimmat imali için diğer imalat-ı harbiye tesislerine gönderildiğine dair belgeler mevcuttur.

4 Kasım 1915 (22 Teşrinievvel 1331) tarihinde Beykoz Mal Müdürlüğünün İstanbul Defterdarlığına gönderdiği yazı fabrikadaki durumun ne hale geldiğini açıkça göstermektedir. Fabrikadaki malzemelerin sökülmesine bu kez askeriyeye ve debbağhane dışında Tapa Fabrikası görevlileri de katılmıştı. Fabrikanın dışında bulunan dokuz büyük ateş kazanından bir ve iki numaralı kazanlar Levazımat-ı Umumiye İnşaat Dairesi şube memurları tarafından sökülüştü. Ayrıca Tapa Fabrikası memurları, usta ve işçileri fabrikadaki alet ve edevatı sökmeye başlamışlardı. Buna ilaveten debbağhane tarafından atık suların dereye akıtılması için fabrikanın çayırıları üzerinde büyük kanallar açılmış, fabrikanın elektrik aksamının bulunduğu yere aba imali için bir destgah kurulmuştu. Beykoz Mal Müdürlüğüne göre fabrikanın bir kısmı diğer kurumların işgali altındaydı (BOA. ML. EEM.1219.29/ lef 35). İstanbul Defterdarlığı Levazımat-ı Umumiye Dairesinin talebi üzerine fabrikada çalışmalarına devam eden Beykoz kundura ve debbağ imalathanelerinin fabrikadan çıkarılması ve fabrikanın cihet-i askeriyeye devredilmesinin uygun olacağı bildirilmiştir. Eğer bu teklif kabul edilirse artık bir binadan ibaret hale gelen fabrikada bekçilik hizmetlerine gerek görülmeyeceği ifade edilmiştir (BOA. ML. EEM.1219.29/ lef 37). İlerleyen süreçte fabrikanın demir parmaklıkları bile sökülmüş ve debbağhaneye gönderilmiştir. Bu suretle artık fabrikanın dış cephesini koruyacak herhangi bir engel kalmamıştır (BOA. ML. EEM.1219.29/ lef 39). Baruthane fabrikasının almadığı makineler de İstinye İmalat-ı Bahriyesi tarafından alınmıştı. İstanbul Defterdarı Maliye Nezaretine bu sürecin sonunda fabrikanın bir bina ve çatıdan ibaret kalacağını; hatta çatıdaki kiremitler ve duvarlardaki camların da gün geçtikçe azaldığını belirtmiştir (BOA. ML. EEM.1219.29/ lef 43).

Fabrikanın askeriyeye devri için bir heyetin kurulması ve bu heyet marifetiyle fabrika binası, alınan makine ve diğer eşyaların değerinin tespit edilmesi istenmiştir (BOA. ML. EEM.1219.29/ lef 47). Ancak epey zamandan beri makineler sökülerek götürülmüştü. Bu nedenle götürülen makinelerin değerinin tespiti mümkün değildi. Bundan dolayı fabrikanın devlet tarafından alınması sırasında belirlenen değer olan on sekiz milyon kuruşun kabul edilmesi gündeme gelmiştir. Bu bedel karşılığında fabrika askeriyeye terk edilecekti (BOA. ML. EEM.1219.29/ lef 50). Maliye Nezaretinden Harbiye Nezaretine gönderilen yazıda fabrikanın binası ile birlikte on sekiz milyon kuruş karşılığında askeriyeye devrinin uygun olduğu ve gerekli işlemlerin yapıldığı belirtilmiştir (BOA. ML. EEM.1219.29/ lef 56).

Fabrikanın metruk hale geldiği günlerde fabrikanın hangarlarının da Aydın'da üzümcülük sektörü için kullanılması düşünülmüştür. 1915'li yıllarda Aydın vilayetinde üç dört milyon liralık üzüm üretilmekteydi. Üzümlerin hastalıklardan korunması için ihtiyaç duyulan kükürt 1915 yılında temin edilememişti. Bu nedenle Ticaret ve Ziraat Nezareti Isparta civarındaki Borlu İstasyonunda bir kükürt fabrikası kurma girişiminde bulunmuştur. Üretilecek kükürdün depolanması için büyük bir hangar tesis edilmesi gerekmiştir. İnşaat

için gereken malzemeler temin edilemediğinden Beykoz Kâğıt Fabrikasında bulunan saç hangarın gönderilmesi istenmiştir (BOA. ML. EEM.1178.31/ lef 1).

Süreç bu şekilde ilerlerken İstanbul'da geçici süre ikamet etmekte olan Bağdat tüccarlarından Şeyhli-zade Abdurrahman Efendi fabrikayı alıp işletmek amacıyla girişimde bulunmuştur. Abdurrahman Efendi Beykoz'da bulunan kâğıt fabrikasını günün gereklerine göre düzenlemek amacıyla olduğunu ve nezaret ile beraber belirlenecek olan şartlar çerçevesinde satın almak istediğini ifade etmiştir. Şeyhli-zade Abdurrahman Efendi, fabrikayı ihale suretiyle alıp işletebileceğini veyahut hazine uhdesinde bulunan imtiyazın kendisine verilmesini talep etmiştir. Fabrika askeriyeye devredildiğinden bu talep gerçekleşmemiştir (BOA. ML. EEM.1219.29/ lef 51).

Sonuç

Özel bir teşebbüs olarak elli yıllık ciddi bir imtiyazla 1893 yılında kurulan Beykoz Kâğıt Fabrikası iktisadi yükümlülüklerini yerine getiremediği için el değiştirmiştir. Daha sonraki süreçte Osman Bey'in imtiyazı feshedilmiş ve fabrika bir devlet malı haline gelmiştir. Büyük masraflarla kurulmuş olan Beykoz Kâğıt Fabrikası Osmanlı Devleti'nin 1. Dünya Savaşı yıllarında özellikle barut üretimi konusundaki ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla diğer fabrikaların makine ve malzeme ihtiyaçlarının temin edildiği bir metruk fabrika haline gelmiştir.

Mühendis Robert Schmidt, Beykoz Kâğıt Fabrikasının bu sonu yaşamasını kuruluş yıllarındaki fenni hatalara bağlamaktadır. Nitekim fabrikanın tesisinde günün teknolojik gelişmelerinin takip edilmediği, buna bağlı olarak seçilen makinelerin ekonomik ve verimli olmadığı ve fabrikanın iktisadi şartlara uygun kurulmadığını ifade etmektedir. Robert Schmidt, çözüm olarak fabrikanın ciddi bir bütçe ile ekonomik şartları haiz olan başka bir yerde kurulmasını önermiştir. Ancak içinde bulunulan savaş nedeniyle bu düşünce gerçekleştirilememiştir.

Osmanlı Devleti'nin önemli bir ihtiyacının karşılanması amacıyla büyük masraflarla kurulmuş olan Beykoz Kâğıt Fabrikası, kamu alım desteğine rağmen başarısız bir girişim olarak tarihte yerini almıştır. Bu durum Osmanlı sanayileşmesindeki yanlış planlamaya bir örnek teşkil etmektedir.

Bilgilendirme: Çalışmada çıkar çatışması yoktur.

Kaynaklar

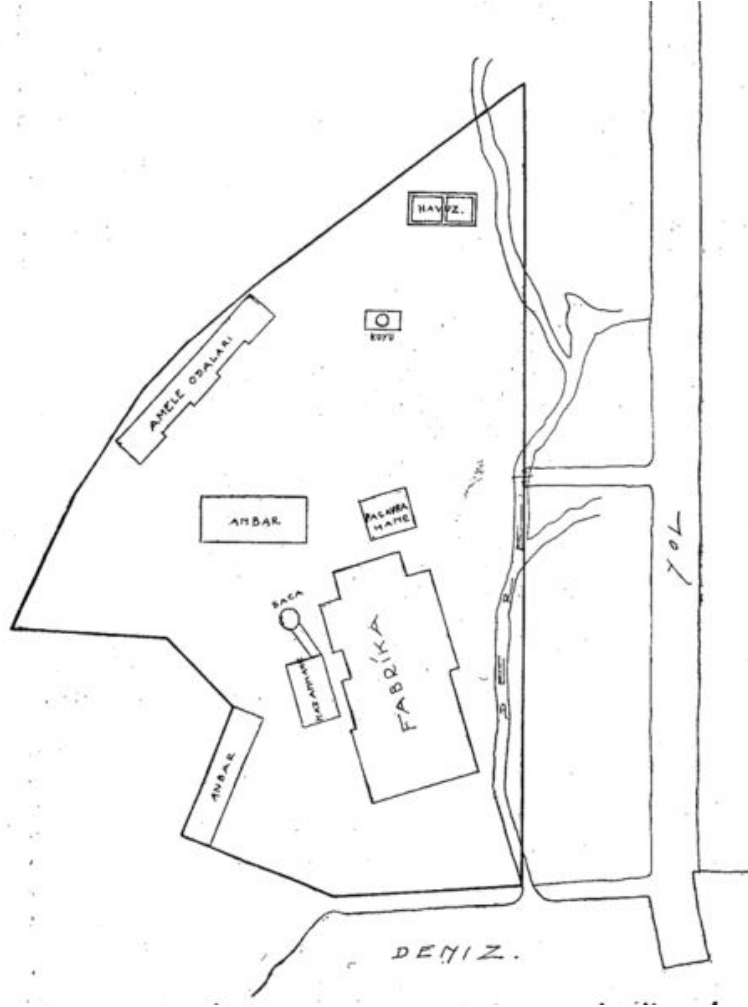
Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı (BOA), Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR. TO) 603.14.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı (BOA), Maliye Nezareti Emlak-ı Emiriyye Müdüriyeti (ML. EEM). 1056.3; 1219.29; 1178.31

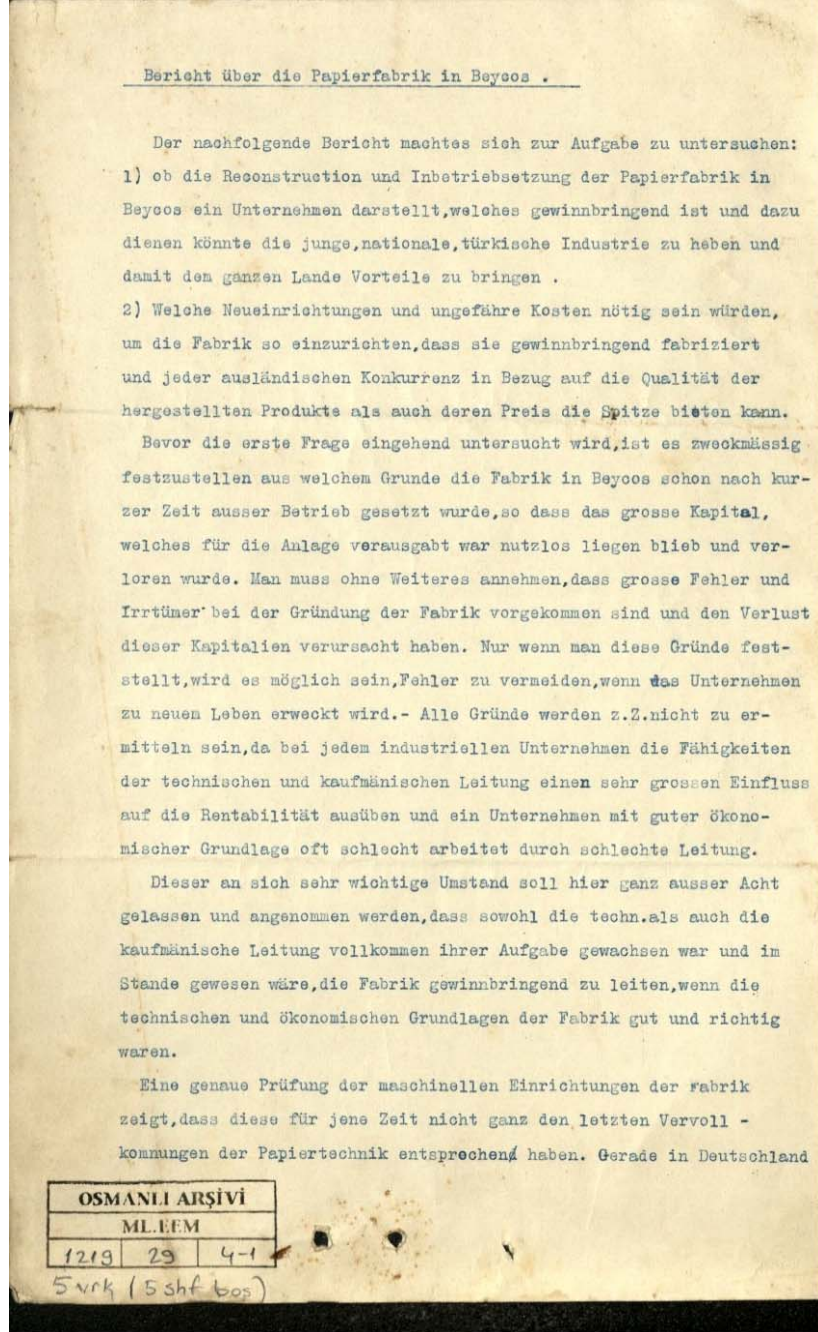
Çadırcı, M. (2013). *Tanzimat döneminde Anadolu kentlerinin sosyal ve ekonomik yapısı*. Ankara: TTK

- Damlıbağ, F. (2015, Bahar). Hamidiye kâğıt fabrikası, *OTAM*, 37, 19-60.
- Eldem, V. (1994). *Osmanlı İmparatorluğu'nun iktisadi şartları hakkında bir tetkik*. Ankara: TTK
- Ersoy, O. (2001). *Kâğıt*, İstanbul: DİA. 24, 163-166.
- Güleç, İ. (1994, Bahar). Osmanlıda kâğıt ve kâğıtçılık, *Müteferrika*, 2, 85-94.
- Kâğıtçı, M. A. (1936). *Kâğıtçılık tarihçesi*, İstanbul: Kader Basımevi
- Koçu, R. E. (1961). *İstanbul ansiklopedisi*, İstanbul: Reşat Ekrem Koçu ve Mehmet Ali Akbay İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, 5.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*, İstanbul: TTK, III.
- Pamuk, Ş. (2002). *Küreselleşme çağında Osmanlı ekonomisi (1820-1914)*, Ankara: Türkler. 14, 241-252.
- Pamuk, Ş. (2007). *Osmanlı-Türkiye iktisadî tarihi 1500-1914*. İstanbul: İletişim Yayınları
- Sezen, T. (2017). *Osmanlı yer adları*, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayın no:26
- Ziya, M. (1309). *Tarih-i Sanayi*, İstanbul: Karabet Matbaası
https://www.gracesguide.co.uk/Masson,_Scott_and_Co#cite_note-1.
Erişim tarihi 31.08.2020

Ek 1. Beykoz Kâğıt Fabrikası sahasının planı (Kâğıtçı, 1936: 230)

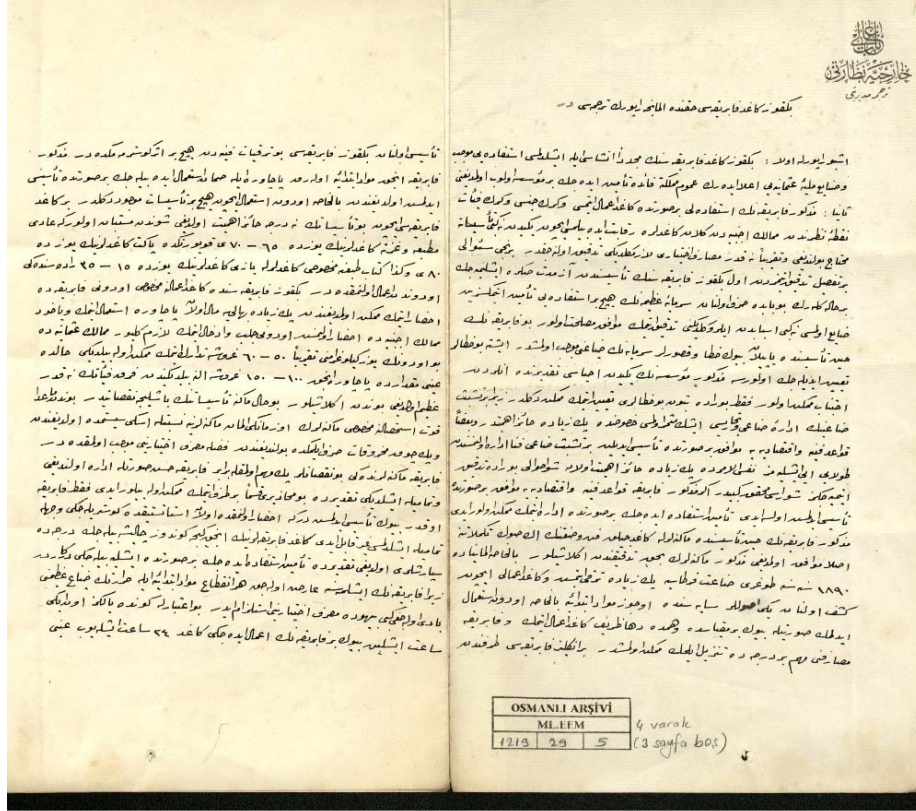
Ek 2. Robert Schmidt'in Raporunun Almanca örnek bir sayfası

ML.EEM.01219.00029.004

Ek 3. Robert Schmidt'in Beykoz Kağıt Fabrikası Hakkında Raporunun Osmanlıcası

ML.LHM.01219.0029.005

اورودہ اعضاء جمعہ	تقریباً	۱۰۰۰۰	برلوق شامی
"	"	۵۰۰۰	"
"	"	۲۰۰۰	"
جمعاً کلہ	"	۱۸۰۰۰	"

اورودہ اعضاء جمعہ فاروقیہ وہ توہ ماہ استعمال بدولگی تقدیرہ مائتہ تالیفات
 عائد مصارفک نامہ فی ہر ماہ کے قلمدر فقط جو توہایلیک استفادہ ایدیلہ جلیے
 برصورتہ تنظیمی مجموعہ اور اولہ جمعہ انشاءت جمعہ برلوقی مصارفی اجناسی لایتم کلہ بو
 مصارفی اجناسی کلہ کورہ نیول اندکندہ محل نصبہ ایدیلہ کی تقدیری عالیٰ تعمیرہ بنا لیکہ
 کلہ کلہ کلہ فاروقیہ قواعد فہمہ تماماً مؤلفہ برلوقیہ وہ تالیسی بدیلہ جلیے اولوہست متلا
 عزمہ کاغذیہ ۱۰۰۰ لکلیسی تقریباً ۲۰ مارقم اعمال و فروختہ جلیے مکملہ اولہ تقدیرہ حالہولہ
 احوال عالیہ وہ مالکہ اجنبیہ جلیے اذغال بدولگی تقدیرہ عمدہ تقدیرہ ۲۰ - ۲۰
 مارقم اولہ کلہ بوکلہ کسی دھی عدوہ اشملہ لایتمہ سرطانیہ کافہ جلیے اولہ
 دفعہ ہا نہ سارہ متعلقہ بالعلم مصارفی بعدلہ تنظیم برلوق کاغذی مجموعہ صاف اولہ رود
 جمعہ ۱۰ - ۲۰ مارہ ہا بدولگی تقدیرہ فاروقیہ جلیے ہرمتہ لایتمہ جلیے اعمال
 ایدہ جلیے ۶ ملیرہ لیکو کاغذیہ ۱۵ - ۲۰۰۰ عقابہ لایسی حاجتہ حاجتہ نامہ
 ایدیلہ کلہ بوئندہ ما علیٰ شومانی و اردو کہ استعمال لیکہ قیمت مجموعہ اولہ تقریباً
 ۱۱۵۰۰۰ لک لکلیتہ اخلتہ حالہ جلیے برہو و جلیے کارلی برلوقیہ اولوہ لکلیتہ لیکہ
 زاہیت و تکامل ضاعی و تضامی مجموعہ برلوقیہ کلہ نامہ لایتمہ اولہ بودیلہ لکلیتہ
 عربیہ زمانہ ہ ضایع اولہ مجموعہ ہ بودیلہ قیمت اولہ ہا اولہ لایتمہ کلہ کافہ ساند
 بودیلہ مجموعہ کلہ کلہ فاروقیہ قواعد فہمہ ہ قیمت ہ ملوہ برصورتہ انشاء ایدیلہ
 ایدیلہ جلیے اولوہست کارلی برلوقیہ ضاعی اولوہست ما علیٰ عنی زمانہ ہ برلوقیہ
 عد اولہ کلہ -

امضا :
 ریویزی - روبرت سمیت

۱۷ مارچ ۱۹۸۵